

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Νομισματική σταθεροποίηση και πολιτικός μετασχηματισμός

Ένα σχόλιο για την περίοδο του μεσοπολέμου

ΕΡΕΥΝΑ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Δρ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΠΡΕΓΙΑΝΝΗ
Ιστορικός

Η οικονομική ύφεση που ακολουθεί τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο διαθλάται σε ευρωπαϊκό επίπεδο με κύριες εκφάνσεις τα έντονα πληθωριστικά φαινόμενα και τη νομισματική αστάθεια⁽¹⁾. Η προσπάθεια των ευρωπαϊκών κρατών για επαναφορά στη νομισματική κανονικότητα συνάδει με την εκ νέου φιλελεύθερη στροφή των δυτικών οικονομιών και συνεπάγεται τη δημιουργία του μεσοπολεμικού συστήματος του Gold Exchange Standard, της έμμεσης δηλαδή σύνδεσης των εθνικών νομισμάτων με το χρυσό μέσω της σταθερής ισοτιμίας τους με ένα ισχυρό νόμισμα (κατ' αρχήν τη στερλίνα, αργότερα το δολάριο). Η σταδιακή εξάρτηση της ευρωπαϊκής οικονομίας από τα αμερικανικά κεφάλαια, η οικονομική δυσπραγία της ηττημένης Γερμανίας, αλλά κυρίως η κρίση του 1929 θα ανακόψουν τη φιλελεύθερη στροφή της δεκαετίας του 1920 και θα εισάγουν τους όρους του γεωγραφικά διευρυμένου κρατικού παρεμβατισμού.

Ας δούμε πώς αντανακλά στην Ελλάδα η παραπάνω γενικευτική εικόνα. Όπως διαπιστώθηκε ήδη σε προηγούμενο κείμενο, στην Ελλάδα η διεύρυνση της νομισματικής κυκλοφορίας που δεν καλυπτόταν από αντίστοιχα μεταλλικά αποθέματα, ιδιαίτερα μετά το 1919, προκλήθηκε αφενός από τη διατάραξη

της παγκόσμιας νομισματικής ισορροπίας – ως συνέπειας του πολέμου – και αφετέρου από τη χρηματοδότηση των πολεμικών επιχειρήσεων με ακάλυπτες εκδόσεις τραπεζογραμματίων⁽²⁾. Επιπλέον, στην Ελλάδα πρόσθετες δημοσιονομικές δυσχέρειες κατά τη δεκαετία του 1920 θα προκαλέσει το εγχείρημα της εγκατάστασης περίπου 1.500.000 προσφύγων που εισρέουν στη χώρα, κυρίως μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου⁽³⁾. Παρά τη συγκυριακά αρνητική παράμετρο, αυτός ο πληθυσμός θα αποτελέσει το φορέα μιας νέας κοινωνικής και οικονομικής δυναμικής: νεωτερικές νοοτροπίες, δυναμική επιχειρηματικότητα, αλλά και φθηνά εργατικά χέρια εμφίλοχωρούν στην ελληνική πραγματικότητα δίνοντάς της νέο – περισσότερο εξωστρεφή – προσανατολισμό.

Συνεπώς το σύστημα που είχε εισαχθεί με το Νόμο ΓΧΜΒ' (1910) – και που συνέδεε έμμεσα τη δραχμή με το χρυσό – αποσταθεροποιήθηκε σημαντικά, για να καταλυθεί τελικά με τη σύναψη των αναγκαστικών δανείων του 1922⁽⁴⁾ και του 1926. Όπως είναι αναμενόμενο, έντονα πληθωριστικά φαινόμενα έπληξαν ευρέα στρώματα του πληθυσμού, ενώ η γενικευμένη κρίση είχε αρνητικά αποτελέσματα όσον αφορά τα κρατικά έσοδα, παρά την αύξηση της έμμεσης και άμεσης φορολογίας⁽⁵⁾. Το 1926, η κοπή χαλκονικέλινων πλέον δραχμών και διδράχμων αντανάκλα με τον πλέον ρεαλιστικό τρόπο την απαξίωση της ελληνικής νομισματικής μονάδας: η δραχμή κατά τη διάρκεια της νομισματικής κρίσης που ακολουθεί την πτώση του μικρασιατικού μετώπου υποτιμάται, ενώ η τιμή της αγγλικής λίρας το Μάρτιο του 1923 έχει φθάσει στην ελληνική αγορά τις 426 δραχμές⁽⁶⁾. Ωστόσο, η ίδια νομισματική σειρά του 1926 θα αναπαραστήσει τα σύμβολα της νεογέννητης Ελληνικής Δημοκρατίας.

I. Προσπάθειες δημοσιονομικής εξυγίανσης

Η ελάττωση της πίστης της χώρας στις διεθνείς αγορές κεφαλαίου, το εγχείρημα εγκατάστασης των προσφύγων και η γενικότερη δυσμενής οικονομική κατάσταση οδηγούν την Ελλάδα να απευθυνθεί στην Κοινωνία των Εθνών. Η εδρεύουσα στη Γενεύη Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚΤΕ συγκροτήθηκε άμεσα μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο με στόχο τη νομισματική και δημοσιονομική ανασυγκρότηση των κρατών⁽⁷⁾. Επομένως, ο εποπτικός και γνωμοδοτικός της ρόλος στις προσπάθειες οικονομικής εξυγίανσης του ελληνικού κράτους, καθ' όλη τη δεκαετία του 1920, υπήρξε παραπάνω από ουσιαστικός. Για πρώτη φορά η Ελλάδα απευθύνεται στην Κοινωνία των Εθνών τον Φεβρουά-

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ριο του 1923, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το καιρίο πρόβλημα της προσφυγικής εγκατάστασης⁽⁸⁾. Η Δημοσιονομική Επιτροπή επεξεργάστηκε ένα προσχέδιο διαχείρισης της προσφυγικής εγκατάστασης, πράγμα που αποτέλεσε και το αντικείμενο του Πρωτοκόλλου της Γενεύης, το οποίο υπογράφεται στις 29 Σεπτεμβρίου 1923. Σύμφωνα με τους όρους του Πρωτοκόλλου προβλέπεται η έκδοση εξωτερικού δανείου και η ίδρυση διεθνούς – όσον αφορά τη σύνθεσή του, καθώς μόνο δύο από τα πέντε μέλη του ορίζονται από την ελληνική κυβέρνηση – νομικού οργανισμού, ανεξάρτητου από την ελληνική αρχή. Πρόκειται για την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, που αρχίζει τις εργασίες της το 1923 και διαλύεται το 1930. Η ΕΑΠ αναλαμβάνει το έργο της προσφυγικής εγκατάστασης, και “προικοδοτείται”, εκτός από τα διεθνή κεφάλαια, και με γαίες που της παραχωρούνται από την ελληνική κυβέρνηση στο ευρύτερο πλαίσιο της αγροτικής μεταρρύθμισης⁽⁹⁾. Το λεγόμενο “προσφυγικό” δάνειο, ονομαστικής αξίας 12.300.000 λιρών στερλινών και καθαρού προϊόντος 81%, εκδίδεται τελικά τον Φεβρουάριο του 1924 με πραγματικό επιτόκιο 8,64%⁽¹⁰⁾.

Για δεύτερη φορά η Ελλάδα απευθύνεται στην Κοινωνία των Εθνών το 1927 καθώς οι πόροι του προσφυγικού δανείου δεν επαρκούν για την ολοκλήρωση της προσφυγικής εγκατάστασης. Τον Μάρτιο του ίδιου χρόνου η ΕΑΠ ενημερώνει τη Δημοσιονομική Επιτροπή για τις επιπρόσθετες ταμειακές της ανάγκες, ανερχόμενες σε 5.000.000 λίρες στερλίνες. Στο πλαίσιο της βαλκανικής αποστολής του αναπληρωτή Γενικού Γραμματέα της ΚΤΕ Avenol, εξετάζεται η δημοσιονομική κατάσταση της Ελλάδας, προκειμένου να δοθεί η έγκριση της ΚΤΕ για τη χορήγηση νέου δανείου. Τον Ιούλιο του 1927 ο Υπουργός Οικονομικών της Κυβέρνησης Συνασπισμού Γ. Καφαντάρης μεταβαίνει – συνοδευόμενος μεταξύ άλλων και από τον Υποδιοικητή της Εθνικής Τράπεζας Εμ. Τσουδερό – στη Γενεύη. Εκεί ζητά επισήμως από την Κοινωνία των Εθνών τη συγκατάθεσή της προκειμένου να χορηγηθεί στην Ελλάδα δάνειο ύψους 9 εκατομμυρίων στερλινών για την κάλυψη των αναγκών της προσφυγικής εγκατάστασης, αλλά και για τη δημοσιονομική εξυγίανση της χώρας. Λίγες μέρες αργότερα, η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚΤΕ καθορίζει στην απαντητική Έκθεσή της ότι κρίθηκε αναγκαία η τραπεζική μεταρρύθμιση, καθώς μια αμιγώς εκδοτική τράπεζα όφειλε να αναλάβει την ευθύνη της σταθεροποίησης του ελληνικού νομίσματος⁽¹¹⁾. Όπως και ει-

Ο Αλέξανδρος Διομήδης, ο οποίος διετέλεσε μεταξύ άλλων και Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας από το 1923 έως το 1928, καθώς και πρώτος Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος από το 1928 έως το 1931.

σαγωγικά σημειώθηκε, μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου οι ευρωπαϊκές οικονομίες προσπάθησαν να επαναφέρουν τη μετατρεψιμότητα των νομισμάτων τους σε χρυσό. Στην περίπτωση της Αγγλίας μάλιστα, η σταθεροποίηση του νομίσματος δεν μετέβαλε την προπολεμική ισοτιμία της στερλίνας με το χρυσό. Στη σύνοδο της Gênes (Μάρτιος/Απρίλιος 1922) επισημοποιήθηκε η γενίκευση του χρυσού κανόνα, με τη μορφή του κανόνα χρυσού συναλλάγματος⁽¹²⁾. Στη συγκεκριμένη λοιπόν νομισματική νομιμότητα καλείται να συμμετάσχει και η Ελλάδα, της οποίας η οικονομία είναι κατά μεγάλο μέρος εξαρτημένη από τα διεθνή κεφάλαια. Αμεσο παρεπόμενο της νομισματικής σταθεροποίησης ήταν η ανάγκη εξειδίκευσης των λειτουργιών του τραπεζικού της συστήματος.

Η υπό σχεδιασμό εκδοτική τράπεζα, σύμφωνα με τις προτάσεις της Δημοσιονομικής Επιτροπής, διατηρεί το αποκλειστικό εκδοτικό προνόμιο, ενώ παράλληλα είναι κεντρική και ανεξάρτητη. Ο εξορθολογισμός του τραπεζικού συστήματος και η ίδρυση κεντρικής τράπεζας επιβλήθηκε – θα λέγαμε – από τα πράγματα. Ήταν κατά κάποιο τρόπο αίτημα της αγοράς και όχι αμιγώς κρατικό δημιούργημα, ενώ εντάσσεται στις διεθνείς κανονικότητες του Μεσοπολέμου⁽¹³⁾. Η ίδρυση άλλωστε του εκδοτικού ιδρύματος καταγράφει τη μετάβαση από το πεδίο της οικονομικής θεωρίας στην πρακτική εφαρμογή της, μέσω της προσαρμογής της νομισματικής πολιτικής και της γένεσης νέων θεσμών. Από την άλλη πλευρά, πρόκειται για τη μετακένωση του δυτικοευρωπαϊκού (και ειδικότερα του βρετανικού) νομισματικού ορθολογισμού, που οδηγεί στη δημιουργία των νέων οικονομικών θεσμών⁽¹⁴⁾.

Το 1927 η ΕΤΕ ήταν εμπορική τράπεζα ενώ παράλληλα διατηρούσε αποκλειστικό εκδοτικό προνόμιο, το οποίο όμως στο παρελθόν είχε μοιραστεί – σε τοπική μόνο εμβέλεια – με την Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας κατά την περίοδο από το 1882 έως το 1899, με την Τράπεζα Κρήτης από το 1900 έως το 1918 και με την Ιονική Τράπεζα από το 1864 έως το 1920. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων της Γενεύης μοιάζει αρχικά να προκρίνεται η λύση αναδιοργάνωσης της ΕΤΕ σε αποκλειστικά εκδοτική τράπεζα. Αμεσα, ο Διοικητής της Αλέξανδρος Διομήδης θα εκδηλώσει την αντίθεσή του στη συζητούμενη απαγόρευση της λειτουργίας της ΕΤΕ ως τράπεζας καταθέσεων. Αποδέχεται πάντως την παύση των μακροπρόθεσμων χορηγήσεων από πλευράς της τράπεζας. Μετά την αντίδραση της

Ο Εμμ. Τσουδερός διετέλεσε Υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας (1925-1928). Στην Τράπεζα της Ελλάδος θητεύει ως Υποδιοικητής και στη συνέχεια (από το 1931) ως Διοικητής.

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΤΕ και μπροστά στον κίνδυνο ολοκληρωτικής απάλειψης των εμπορικών δραστηριοτήτων της, ο υποδιοικητής της Εμ. Τσουδερός, ο οποίος θεωρεί αναγκαία την τραπεζική μεταρρύθμιση, διαπραγματεύεται στη Γενεύη με τη Δημοσιονομική Επιτροπή ένα νέο σχέδιο, αυτό της ίδρυσης νέας, αμιγώς εκδοτικής τράπεζας⁽¹⁵⁾. Η απόσπαση του εκδοτικού προνομίου από την ΕΤΕ, κατά καμία βέβαια έννοια δεν συνεπάγεται τον υποβιβασμό της σε μια συνηθισμένη τράπεζα εμπορικού χαρακτήρα, δεδομένων και των δεσμών που υπήρχαν μεταξύ της ΕΤΕ και του κρατικού μηχανισμού⁽¹⁶⁾. Παρ' όλα αυτά, η αντίδραση του Λαϊκού Κόμματος στη δρομολογημένη πλέον λύση του ζητήματος οδηγεί στην παραίτηση Τσαλδάρη από την κυβέρνηση συνασπισμού, και στο σχηματισμό – τον Αύγουστο του 1927 – νέου κυβερνητικού σχήματος υπό την προεδρία του Αλ. Ζαΐμη και χωρίς τη συμμετοχή του Λαϊκού Κόμματος⁽¹⁷⁾.

Η διευθέτηση του ζητήματος της κεντρικής τράπεζας οδηγεί τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Γενεύης, το οποίο επιτρέπει την έκδοση δανείου ύψους 9.000.000 στερλινών με στόχο τη νομισματική σταθεροποίηση, υπό την αιγίδα της ΚΤΕ. Σύμφωνα με τους όρους του Πρωτοκόλλου το 1/3 του δανείου πρόκειται να διατεθεί για την εξόφληση μέρους του δημοσίου χρέους, ενώ άλλα 3 εκατομμύρια διατίθενται για τις ανάγκες της προσφυγικής εγκατάστασης. Το δάνειο εκδίδεται τον Φεβρουάριο του 1928 με τη συμμετοχή διαφόρων τραπεζών, μεταξύ των οποίων η Hambros, η National City Bank Of New York κ.λπ. Το πραγματικό επιτόκιο του δανείου ανέρχεται σε 6,97% και είναι διάρκειας 40 ετών. Σε γενικές γραμμές, οι όροι του νέου δανείου είναι καλύτεροι από αυτούς του δανείου του 1924, πράγμα που καταγράφει τη βελτίωση της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας. Ενας από τους όρους του υπογραφέντος Πρωτοκόλλου είναι και η ίδρυση νέας τράπεζας, με την ονομασία “Τράπεζα της Ελλάδος”.

Η αποκλειστική δραστηριότητα της νέας τράπεζας είναι η έκδοση νομίσματος και η διατήρηση καλύμματος της νομισματικής κυκλοφορίας με αποθεματικό σε χρυσά νομίσματα ή αουτούσιο χρυσό ή εξωτερικό συνάλλαγμα χρυσής βάσεως. Το κάλυμμα θα έπρεπε να υπερβαίνει το 40% των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων. Σύμφωνα με το Καταστατικό της, το οποίο επικυρώθηκε με το Νόμο 3424 της 7ης Δεκεμβρίου 1927, η Τράπεζα είναι Ανώνυμη Εταιρεία και διαθέτει κεφάλαιο 400.000.000 δραχμών κατανεμημένο σε 80.000 μετοχές⁽¹⁸⁾. Ως ημερομηνία έναρξης των εργασιών της Τραπεζής της Ελλάδος ορίστηκε η 14η Μαΐου 1928. Για την ίδια ημερομηνία ορίζεται επίσης η έναρξη της εφαρμογής του νέου νομισματικού συστήματος. Με νομοθετική πράξη⁽¹⁹⁾ η Ελλάδα απομακρύνεται και τυπικά από το διμεταλλισμό και αποδέχεται τον κανόνα χρυσού συναλλάγματος. Καθορίζεται η ισοτιμία σε χρυσό της νέας νομισματικής μονάδας: “δεν δημιουργείται νέο μεταλλικόν νόμισμα,

αλλά παραμένει νομισματική μονάς η δραχμή η καθορισθείσα δια του Νόμου ΣΔ' του έτους 1867 με ηλαττωμένην όμως ανταλλακτικήν αξίαν έναντι του χρυσού ίσην περίπου προς το 1/15 της παλαιάς ήτοι η νέα αυτή σημερινή δραχμή εξεταζόμενη από απόψεως της εις χρυσόν περιεκτικότητος αυτής είναι επί έλασσον κατά το 1/15 της παλαιάς⁽²⁰⁾. Με άλλα λόγια, η παλαιά δραχμή είχε περιεκτικότητα 0,290322 γραμμάρια καθαρού χρυσού, ενώ η νέα ισούται με 0,01952634 γραμμάρια του πολυτίμου μετάλλου. Με το ίδιο Διάταγμα καθιερώνεται ως εξωτερικό συνάλλαγμα χρυσής βάσεως η αγγλική λίρα, με σταθερή ισοτιμία τις 375 δραχμές. Η Τράπεζα της Ελλάδος υποχρεούται να ανταλλάσσει τα τραπεζογραμμιά της ή τα ήδη κυκλοφορούντα τραπεζογραμμιά της Εθνικής με εξωτερικό συνάλλαγμα χρυσής βάσεως. Ωστόσο η συγκεκριμένη υποχρέωση της Τράπεζας αφορούσε ποσά άνω των 10.000.000 δραχμών⁽²¹⁾.

Ήδη από τη μεσοπολεμική περίοδο, η κεντρική Τράπεζα κατάφερε σταδιακά να αναδειχθεί σε καταλύτη της εθνικής οικονομίας και κύριο άξονα της οικονομικής ανάπτυξης⁽²²⁾. Ενδεικτικό, ωστόσο, για τις αλληλεξαρτήσεις που διέπουν κατά την υπό εξέταση περίοδο το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, αλλά και για τον κυρίαρχο ρόλο της Εθνικής, αποτελεί το γεγονός ότι – παρό την αρχική αντίδραση κύκλων της ΕΤΕ στην ίδρυση αμιγώς εκδοτικής τράπεζας – Διοικητής και Υποδιοικητής του νέου ιδρύματος αναλαμβάνουν τον Μάιο του 1928 ο Αλέξανδρος Διομήδης και ο Εμμανουήλ Τσουδερός αντίστοιχα, ενώ η

Κάτοψη του κεντρικού καταστήματος της Τράπεζας της Ελλάδος το 1938.

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τράπεζα στελεχώνεται από προσωπικό που ήδη υπηρετούσε στην Εθνική⁽²³⁾. Στο ίδιο πνεύμα, ο σχεδιασμός του κεντρικού κτηρίου της Τ.Ε. εκπονείται από τους αρχιτέκτονες Ζουμπουλίδη και Παπαδάκη, οι οποίοι επίσης προέρχονταν από το Τμήμα Τεχνικών Υπηρεσιών της Εθνικής⁽²⁴⁾. Στην πραγματικότητα οι δεσμοί που υπάρχουν μεταξύ των τραπεζιτών και μεταξύ των τραπεζών⁽²⁵⁾ επιτρέπουν τη σύνδεση των δύο τραπεζικών οργανισμών μέσω αυτής της διοικητικής – και όχι μόνο – μετακένωσης.

Για να ολοκληρωθεί η αναφορά στις συνθήκες που πλαισίωσαν την τραπεζική μεταρρύθμιση του 1928, θα πρέπει να γίνει μνεία στο ζήτημα του καλύμματος που είχε η ΕΤΕ στη διάθεσή της προκειμένου να ανταποκριθεί στην εκδοτική της λειτουργία. Με την ίδρυση νέου εκδοτικού ιδρύματος καθορίζεται, στις αρχές του 1928 από την κυβέρνηση συνασπισμού, η αποζημίωση της Εθνικής με 1.200.000.000 δραχμές που ανταποκρίνονται στην υπεραξία του καλύμματος, το οποίο είχε μεταβιβάσει στη νεοσύστατη Τράπεζα Ελλάδος και το οποίο ήταν εγγεγραμμένο στο λογιστικό της σύστημα σε σταθερή αξία παλαιών χρυσών δραχμών. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, διαφωνώντας με την παραπάνω διευθέτηση αλλά και με τον τότε Διοικητή της Εθνικής Αλεξ. Διομήδη, επιδίωξε την αναθεώρηση της σχετικής Σύμβασης που είχε ήδη υπογραφεί μεταξύ της Εθνικής και του Κράτους με το σκεπτικό ότι η υπεραξία του καλύμματος δεν ανήκει στην ΕΤΕ αλλά στο Δημόσιο⁽²⁶⁾. Πράγματι, μετά την άνοδό του στην εξουσία, την 19η Αυγούστου 1928, δρομολόγησε τη νέα ρύθμιση του ζητήματος. Με τη Σύμβαση της 3ης Ιουνίου 1929⁽²⁷⁾ καθορίζεται η χορήγηση από μέρους της ΕΤΕ 560.000.000 τα οποία αντιστοιχούν στην υπεραξία των καλυμμάτων και τα οποία θα διοχετευθούν στην εξυπηρέτηση της αγροτικής πίστης. Το υπόλοιπο παραμένει στην ΕΤΕ ως αποζημίωση για την πρόωξη άρση του εκδοτικού της προνομίου. Επιπλέον, η Εθνική υποχρεούται να χορηγήσει – σε διάστημα 10 ετών – προς τη νεοσύστατη Αγροτική Τράπεζα πιστώσεις ύψους 850.000.000 δραχμών. Τέλος, το Κράτος δεσμεύεται να μην επιβάλει φορολογία ούτε στο υπερτίμημα της σταθεροποίησης, ούτε επί της αποζημιώσεως που χορηγείται στην ΕΤΕ για τη διακοπή της εκδοτικής της λειτουργίας.

Ο νομισματικός “εκσυγχρονισμός” αποτελεί μέρος του μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας. Το 1928 σχηματίζεται η μακροβιότερη κυβέρνηση των Φιλελευθέρων. Η βενιζελική τετραετία, από το 1928 έως το 1932, χαρακτηρίζεται ως εκσυγχρονιστική: η οριστικοποίηση των ελληνικών συνόρων και ο δυτικός προσανατολισμός της χώρας προσδιορίζουν την ανάγκη ανάπτυξης των παραγωγικών της δυνάμεων καθώς και το ανάπτυγμα της εγχώριας αγοράς στα διεθνή κεφάλαια. Ωστόσο, η διεθνής οικονομική κρίση του 1929 θα επιβάλει την αναδιαμόρφωση της ελληνικής οικονομικής και νομισματικής πολιτικής.

II. Η διεθνής κρίση του 1929 και η άρση της νομισματικής σταθεροποίησης

Η μεγάλη κρίση της δεκαετίας του 1930 θα δώσει τέλος στην ελεύθερη μεταρρεψιμότητα των νομισμάτων σύμφωνα με μια σταθερή ισοτιμία. Ο κανόνας του χρυσού συναλλάγματος δεν στάθηκε δυνατό να επιβιώσει σε ένα διεθνές περιβάλλον όπου οι ανταγωνισμοί μεταξύ των κρατών οξύνονταν. Κάθε χώρα προσπαθεί πλέον να προστατέψει το νόμισμά της είτε με συναλλαγματικούς ελέγχους, είτε με υποτιμήσεις της αξίας του. Τη θέση της στερλίνας ως νόμισμα διεθνών αποθεματικών καταλαμβάνει το δολάριο, μετά την υποτίμησή του το 1934.

Όπως σημειώθηκε και παραπάνω, η δραχμή σταθεροποιούμενη ακολούθησε το παράδειγμα πολλών εθνικών νομισμάτων που συνδέθηκαν με το χρυσό με ενδιάμεσο την αγγλική λίρα. Έτσι, η Βρετανία κατέστη διεθνές νομισματικό κέντρο, πράγμα που εδράζεται στη βρετανική επιδίωξη να διατηρηθούν στην αγορά του Λονδίνου τα συναλλαγματικά αποθεματικά των άλλων κρατών. Η διαδοχική ένταξη των εθνικών νομισμάτων στον κανόνα χρυσού συναλλάγματος δημιούργησε δεσμούς αλληλεξάρτησης στις επιμέρους οικονομίες, και κυρίως τις ενέταξε στο περιβάλλον της στερλίνας. Η υποτίμηση του αγγλικού νομίσματος το Σεπτέμβριο του 1931 προκάλεσε αντιδράσεις πανικού στις ευρωπαϊκές κεντρικές τράπεζες⁽²⁸⁾. Για την Ελλάδα ανατρέπονται οι αισιόδοξες “αναγνώσεις” τραπεζικών κύκλων, που κατά τα έτη 1929 και 1930 διέβλεπαν μια ικανοποιητική αντίδραση της εγχώριας οικονομίας στα διεθνή φαινόμενα ύφεσης⁽²⁹⁾. “Θύμα” άλλωστε της αγγλικής κρίσης, και ο Αλ. Διομήδης, ο οποίος εξαναγκάζεται από τον Πρωθυπουργό Ελ. Βενιζέλο σε παραίτηση, διότι η Τράπεζα της Ελλάδος δεν είχε καταφέρει να προβλέψει την κρίση της στερλίνας και να μετατρέψει το σύνολο των συναλλαγματικών αποθεμάτων σε δολάρια. Σε γενικότερο επίπεδο και πέρα από συγκυριακές τοποθετήσεις, οι έλληνες οικονομολόγοι της εποχής ανέλυσαν το φαινόμενο της Μεγάλης Κρίσης περισσότερο υπό το πρίσμα των διακυμάνσεων του χρυσού κανόνα – ως φαινόμενο δηλαδή νομισματικό – και λιγότερο ως δομική ανισορροπία, αποτέλεσμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου⁽³⁰⁾. Πιο πρόσφατες μελέτες συνδέουν την παγίωση της κρίσης με τη μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων των κεντρικών τραπεζών και γενικότερα με τις μεταπτώσεις του κανόνα χρυσού συναλλάγματος⁽³¹⁾.

Μετά την υποτίμηση της στερλίνας, λαμβάνονται, στα τέλη Σεπτεμβρίου 1931, τα πρώτα νομοθετικά μέτρα για την προστασία του ελληνικού νομίσματος.

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η αναγκαστική νομοθεσία της περιόδου επιβάλλει αυστηρούς περιορισμούς στην αγορά και πώληση συναλλάγματος, ενώ η Τράπεζα της Ελλάδος αναλαμβάνει μονοπωλιακά τη διεκπεραίωση των συναλλαγματικών ελέγχων⁽³²⁾. Περιορισμοί επιβάλλονται επίσης στις εισαγωγές ορισμένων προϊόντων. Δημιουργείται επομένως ένα “θεραπευτικό” προστατευτικό πλαίσιο, με στόχο την ενίσχυση του εθνικού νομίσματος και την αποτροπή του κινδύνου μαζικής διαφυγής των ελληνικών κεφαλαίων στις ξένες αγορές. Από την άλλη πλευρά, το ελληνικό νόμισμα, παρά την υποτίμηση της στερλίνας, δεν αποσυνδέεται από τον κανόνα χρυσού συναλλάγματος και παραμένει επομένως στην ατμόσφαιρα του οικονομικού φιλελευθερισμού που δεν αναιρείται από τα συγκυριακά προστατευτικά μέτρα⁽³³⁾. Αλλωστε, σύμφωνα με μια άποψη⁽³⁴⁾, η Τράπεζα της Ελλάδος είχε κατορθώσει να μειώσει μερικώς τις συνέπειες από την αγγλική κρίση, μειώνοντας κατά 1,5 εκατομμύριο τα αποθεματικά που διατηρούσε σε στερλίνες. Έτσι η δραχμή, παραμένοντας στον κανόνα χρυσού συναλλάγματος συνδέεται με το δολάριο: στις 21 Σεπτεμβρίου 1931 η Τράπεζα της Ελλάδος ορίζει νέα ισοτιμία του ελληνικού νομίσματος (1 δολάριο = 77,05 δραχμές).

Για εννέα περίπου μήνες η δραχμή συνεχίζει να συνδέεται με το χρυσό: πρόκειται για μια περίοδο αγωνίας για την ελληνική οικονομική και πολιτική ζωή⁽³⁵⁾. Είναι προφανές ότι, δεδομένης της υποτίμησης της στερλίνας, το ελληνικό νόμισμα θα ήταν πολύ δύσκολο να συνεχίσει συνδεδεμένο με το χρυσό, καθώς είχε πλέον κλείσει για την εθνική οικονομία η σημαντική αγορά κεφαλαίων που αντιπροσώπευε το Λονδίνο. Παράλληλα, τα προστατευτικά μέτρα που λήφθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1931 δεν εμπόδισαν τη συνεχή μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της Τράπεζας της Ελλάδος. Έτσι, παρόλο που η νόμιμη ισοτιμία του δολαρίου παρέμενε σταθερή, στην ανεπίσημη αγορά η τιμή του αμερικανικού νομίσματος συνεχώς αυξανόταν για να φθάσει τις 120 δραχμές τον Απρίλιο του 1932⁽³⁶⁾. Επομένως, η σύνδεση της δραχμής με το χρυσό καθίστατο ουτοπία, καθώς η νομισματική σταθεροποίηση είχε από τα πράγματα ανατραπεί. Τον Απρίλιο του 1932, η Κοινωνία των Εθνών αρνείται τη χορήγηση νέου δανείου στην Ελλάδα⁽³⁷⁾: Η διατήρηση της ισοτιμίας του νομίσματος καθίσταται και πρακτικά αδύνατη και πλέον χωρίς αντικείμενο, καθώς η σταθεροποίηση – μετά τα περιοριστικά μέτρα του Σεπτεμβρίου 1931 – ουσιαστικά αποτελούσε ένα εχέγγυο της πιστοληπτικής ικανότητας του κράτους. Έτσι, θεσμοθετείται ένα νέο νομοθετικό πλαίσιο με πολύ πιο έντονα προστατευτικά χαρακτηριστικά⁽³⁸⁾. Στις 26 Απριλίου 1932⁽³⁹⁾ διακόπτεται η υποχρέωση της Τράπεζας της Ελλάδος να ανταλλάσσει τα τραπεζογραμμάτια της σε ξένο συνάλλαγμα χρυσής βάσεως: η σύνδεση της δραχμής με το χρυσό αίρεται και η Ελλάδα επανέρχεται στο καθεστώς αναγκαστικής κυκλοφορίας των τραπεζογραμμάτων. Τον Μάιο του 1932, διακόπτεται η εξυπηρέτηση του εξω-

τερικού δημοσίου χρέους (μετά και την αποτυχία σύναψης νέου εξωτερικού δανείου) και τον Ιούλιο του ίδιου έτους επιβάλλεται νομοθετικά η υποχρεωτική μετατροπή σε δραχμές των χρεών που είχαν συναφθεί σε εξωτερικό συναλλάγμα⁽⁴⁰⁾. Σύμφωνα με το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο, η σχετική με το νόμισμα νομοθεσία της περιόδου δημιουργεί ένα πολύ ισχυρό προστατευτικό πλαίσιο καθώς – εκτός από τη μονοπωλιακή διαχείριση των συναλλαγματικών αποθεμάτων – το Κράτος απαγόρευσε την εξαγωγή συναλλάγματος για την αποπληρωμή εμπορικών υποχρεώσεων αλλά και επέβαλε αυστηρούς περιορισμούς στις αναλήψεις από λογαριασμούς ξένου συναλλάγματος που διατηρούνταν σε ελληνικές τράπεζες⁽⁴¹⁾. Με άξονα το προστατευτικό οπλοστάσιο του 1932, η Τράπεζα της Ελλάδος δεν λειτουργεί πλέον απλώς ως φορέας της κρατικής πολιτικής αλλά ουσιαστικά διαμορφώνει τη συνολική εικόνα της ελληνικής οικονομίας, καθώς τίθενται υπό τον έλεγχό της – έμμεσο ή άμεσο – τόσο το εξωτερικό εμπόριο όσο και ο τομέας της πίστης⁽⁴²⁾.

Η προστασία της ελληνικής οικονομίας ενισχύθηκε φυσικά από δασμολογικά μέτρα ενώ, σε αυτό το πεδίο, σημαντικός είναι ο ρόλος της διεξαγωγής του εξωτερικού εμπορίου βάσει διμερών συμφωνιών εμπορικού συμψηφισμού (clearing). Πράγματι, το 1936 το 76,5% των εξαγωγών και το 51,8% των εισαγωγών συνομολογήθηκαν στα Γραφεία Συμψηφισμών. Ο προστατευτισμός και μάλιστα – κατά τα ύστερα έτη της δεκαετίας του 1930 – στη διευρυμένη μορφή του, αυτή της “διευθυνόμενης οικονομίας”, αποτέλεσε τον κύριο άξονα της οικονομικής πολιτικής του ελληνικού Κράτους, έως το ξέσπασμα του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου. Η διακυβέρνηση της χώρας από το Λαϊκό Κόμμα κατά την περίοδο 1932-1935 ακολουθεί τις ίδιες αρχές, καθώς ο Πρωθυπουργός Π. Τσαλδάρης είχε τοποθετηθεί θετικά όσον αφορά τον παρεμβατικό ρόλο του Κράτους, ήδη από την εποχή που διατελούσε αρχηγός της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης⁽⁴³⁾. Πέρα από τις πολιτικές της εκφάνσεις, τα θετικά αποτελέσματα της προστατευτικής οικονομικής πολιτικής θα διαφανούν – σε επίπεδο αριθμών – ήδη από το 1933⁽⁴⁴⁾, όπως θα επισημανθεί από τις σχετικές Εκθέσεις του Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου αλλά και τους Απολογισμούς των Τραπεζών Εθνικής, Αγροτικής και Ελλάδος. Ας σημειωθεί επιγραμματικά ότι η δασμολογική προστασία της βιομηχανίας⁽⁴⁵⁾, αλλά και ο ευρύτερος κρατικός παρεμβατισμός στο χώρο της αγροτικής οικονομίας δημιούργησαν εννοϊκές συνθήκες για την εγχώρια παραγωγή⁽⁴⁶⁾.

Η σταδιακή διεύρυνση του οικονομικού ρόλου του κράτους θα μεταβληθεί κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας σε μια τάση επιδιωκόμενης οικονομικής αυτάρκειας της χώρας. Η άνοδος, άλλωστε, των αυταρχικών και ολοκληρωτικών καθεστώτων του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου συμπλέει με τις συνθήκες οικονομικού εθνικισμού.

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

III. Νομισματικές κοπές της περιόδου 1928-1939

Ως συνέπεια της νομισματικής σταθεροποίησης του 1928 διενεργήθηκαν οι νομισματικές κοπές του 1930: σύμφωνα με το Νόμο 4502 (Απριλίου 1930) επιτράπηκε στο Δημόσιο η κοπή και κυκλοφορία μέσω της Τράπεζας της Ελλάδος αργυρών (καθαρότητας 50%) εικοσαδράχμων και δεκαδράχμων, νικέλιων πενταδράχμων, χαλκονικέλινης δραχμής και χαλκονικέλινου κέρματος των 0,50 δραχμών. Πράγματι, το ίδιο έτος κόβονται στο Νομισματοκοπείο του Λονδίνου 11.500.000 εικοσάδραχμα – ονομαστικής αξίας 230.000.000 δραχμών –, 7.500.000 δεκάδραχμα – ονομαστικής αξίας 75.000.000 δραχμών – και 25.000.000 πεντάδραχμα – ονομαστικής αξίας 125.000.000 δραχμών⁽⁴⁷⁾. Στο Νομισματοκοπείο της Βιέννης κόβονται, επίσης το ίδιο έτος, 20.000.000 δραχμές και 20.000.000 κέρματα των 0,50 δραχμών. Οι κοπές της Βιέννης είναι πανομοιότυπες με τις προηγηθείσες κοπές των ιδίων κερμάτων το 1926⁽⁴⁸⁾. Χρησιμοποιήθηκαν οι πρωτότυπες μήτρες και η μόνη διαφορά με τα προηγούμενα είναι η χάραξη του γράμματος Β πάνω από τη χρονολογία 1926, ώστε να δηλωθεί η νέα κοπή. Όλα τα παραπάνω νομίσματα και κέρματα τίθενται στην κυκλοφορία τον Αύγουστο του 1930⁽⁴⁹⁾. Ολη η σειρά των νομισμάτων μικρών αξιών που κόπηκε το 1926 και το 1930 στο Νομισματοκοπείο της Βιέννης χαράχτηκε από τον E. Gillieron.

Περισσότερο επιτυχημένες και εμπνευσμένες είναι οι νέες εκδόσεις του 1930. Τις νομισματικές παραστάσεις σχεδίασε ο Μιχάλης Αξελός, ενώ τη χάραξη των σφραγίδων ανέλαβαν οι χαράκτες του Νομισματοκοπείου του Λονδίνου Percy Metcalfe, Langford Jones και Georges Kruger. Την εργασία τους επόπτευσε ο διάσημος νομισματολόγος Sir Georges Francis Hill, ο οποίος λίγο αργότερα ανέλαβε τη Διεύθυνση του Νομισματοκοπείου του Λονδίνου⁽⁵⁰⁾.

Και τα νέα κέρματα αντλούν τη θεματική τους – αλλά και τα νομισματικά τους πρότυπα – από την κλασική και ύστερη αρχαιότητα. Οι μνήμες του παρελθόντος είναι τα εν δυνάμει σύμβολα της Α' Ελληνικής Δημοκρατίας, αντικαθιστώντας τα “σημεία” της βασιλικής εξουσίας και τη δυναμική του βασιλικού θεσμού. Το ασημένιο εικοσάδραχμο αντιγράφει, και στις δύο όψεις, ένα τετράδραχμο του Αντιγόνου Γονατά, βασιλιά της Μακεδονίας από το 277 έως το 239 π.Χ. Είναι πιθανό ότι το πρότυπο μακεδονικό τετράδραχμο κόπηκε σε ανάμνηση νικηφόρας ναυμαχίας ενάντια στο στόλο του Αιγυπτίου Πτολεμαίου Β'⁽⁵¹⁾. Η προτομή του Ποσειδώνα στην πρόσθια όψη και η τριήρης της πίσω όψεως δεν εί-

Το χαλκονικέλινο πεντάδραχμο του 1930, χαράχτηκε από τον Μ. Αξελό. Η παράσταση του Φοίνικα παραπέμπει στην αναγέννηση του έθνους ανακαλώντας το καποδιστριακό νόμισμα.

να δύσκολο να συνδεθούν με τη δυναμική της ελληνικής ναυτιλίας, ενός από τους βασικούς παραγωγικούς τομείς και κατά τη μεσοπολεμική περίοδο. Οι ίδιοι συνειρημοί ισχύουν και για τις αναπαραστές του δεκαδράχμου, το οποίο αντιγράφει στην εμπρόσθια όψη ένα σπάνιο στατήρα της Δελφικής Αμφικτιονίας (κόπηκε μεταξύ 336-334)⁽⁵²⁾. Το στάχυ της πίσω όψεως αναπαράγεται από στατήρα του 4ου αιώνα π.Χ. του Μεταποντίου, ελληνικής αποικίας της Κάτω Ιταλίας⁽⁵³⁾. Τόσο η Δήμητρα της πρόσθιας όψης όσο και το στάχυ δεν μπορεί παρά να συνδεθούν με την αναπαράσταση της γεωργίας, στην οποία κυρίως “επενδύει” το μεσοπολεμικό ελληνικό Κράτος. Θα μπορούσε, λοιπόν, να διατυπωθεί η άποψη ότι τα νομίσματα της Α’ Ελληνικής Δημοκρατίας αποτυπώνουν τους στόχους της οικονομικής πολιτικής. Πιο αυθεντικό και “νεοελληνικό” χαρακτήρα έχει το χαλκονικέλινο πεντάδραχμο. Κυκλοφορώντας σε μια περίοδο όπου γιορτάστηκε ευρέως η εκατονταετηρίδα του ελληνικού κράτους, το νόμισμα αντιγράφει τον καποδιστριακό φοίνικα ανακαλώντας το σύμβολο αναγέννησης του έθνους. Το νόμισμα είναι χαρακτηριστικό της τεχνολογίας του Μ. Αξελού, φέρει – θα λέγαμε – τη σφραγίδα του. Η ιδιοτυπία του έγκειται στο γεγονός ότι κυκλοφόρησε κανονικά, αν και η κοπή του είχε και επετειακό χαρακτήρα.

Παρά τη βασιλική παλινόρθωση και την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας, δεν διενεργήθηκαν στα επόμενα μεσοπολεμικά έτη κοπές, που να φέρουν τα σύμβολα του νέου καθεστώτος. Έτσι, τα νομίσματα της Δημοκρατίας συνέχισαν να κυκλοφορούν κανονικά. Στα τέλη της δεκαετίας του ’30 αποσύρθηκαν το ασημένιο δεκάδραχμο και εικοσάδραχμο, καθώς η εσωτερική τους αξία είχε ξεπεράσει την ονομαστική τους. Τα χάλκινα και χαλκονικέλινα κέρματα συνέχισαν να κυκλοφορούν και κατά τη διάρκεια της Κατοχής⁽⁵⁴⁾.

Ιστορική και όχι νομισματική είναι η αξία των αναμνηστικών, χρυσών και ασημένιων, νομισμάτων του 1940, που παραγγέλθηκαν στο Λονδίνο το 1939 για την πέμπτη επέτειο της βασιλικής παλινόρθωσης. Λόγω της επικείμενης ενάρξεως του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου, τα νομίσματα αυτά κόβονται σε πολύ μικρές ποσότητες και δεν τίθενται σε κυκλοφορία. Άλλωστε η ονομαστική τους αξία υπερβαίνει κατά πολύ την εσωτερική.

Αργυρά νομίσματα, ονομαστικής αξίας 20 και 10 δραχμών κοπής 1930.

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

IV. Έκδοση τραπεζογραμμάτων από την Τράπεζα της Ελλάδος

Σύμφωνα με τον ιδρυτικό της Νόμο, στην Τράπεζα της Ελλάδος παραχωρείται το 1927 το αποκλειστικό προνόμιο της έκδοσης τραπεζογραμμάτων. Με την έναρξη των εργασιών της Τ.τ.Ε. το 1928, προσλαμβάνεται ο Μιχάλης Αξελός, ο οποίος εργαζόταν στην Εθνική με αντικείμενο το σχεδιασμό τραπεζογραμμάτων. Συστήνεται επίσης το ειδικό Τμήμα Καταρτισμού Τύπου Τραπεζογραμμάτων με Τμηματάρχη τον Αξελό. Με απόφαση του Γενικού Συμβουλίου της Τράπεζας της Ελλάδος ανατίθεται στον καλλιτέχνη ο σχεδιασμός τραπεζογραμμάτων, καθώς και οι λοιπές συγγενικές εργασίες (σχεδιασμός εμβλήματος της τράπεζας, σχεδιασμός μετοχών, επιταγών κ.λπ.)⁽⁵⁵⁾.

Κατά την περίοδο 1928-1932 δεν κυκλοφορούν από την Τράπεζα της Ελλάδος νέες εκδόσεις. Σε κυκλοφορία συνεχίζουν να βρίσκονται τα τραπεζογραμμάτια της Εθνικής, με την επισημάνση όμως “Τράπεζα της Ελλάδος”. Το 1933 τίθενται σε κυκλοφορία τα πρώτα τραπεζογραμμάτια που εκδίδονται από τη νέα εκδοτική τράπεζα: πρόκειται για τραπεζογραμμάτια αξίας 5.000 και 500 δραχμών, τα οποία σχεδιάζει ο Αξελός σε αρχαιοπρεπή μοτίβα. Είναι και εδώ έκδηλη η πρόθεση σύνδεσης με το παρελθόν. Τα τραπεζογραμμάτια αυτά τυπώνονται από την American Note Com-

Τα πρώτα τραπεζογραμμάτια της Τράπεζας της Ελλάδος (αξίας 5.000 και 500 δραχμών) κυκλοφορούν το 1933, με χρονολογία έκδοσης το 1932.

pany. Η δεύτερη σειρά εκδόσεως της Τράπεζας της Ελλάδος κυκλοφορεί το 1936 με χρονολογία έκδοσης το έτος 1935. Πρόκειται για τραπεζογραμμάτια αξίας 1.000, 100 και 50 δραχμών τα οποία τυπώνονται στη Γαλλία και αντλούν τη θεματική τους από το εμπόριο, τη ναυτιλία και τον αγροτικό χώρο. Παρατηρούμε, επομένως, μια πρόθεση ανάδειξης των συγκριτικά πλεονεκτούντων τομέων της ελληνικής οικονομίας. Τέλος, νέα τραπεζογραμμάτια κυκλοφορούν το 1939. Το τραπεζογραμμάτιο αξίας 50 δραχμών τυπώνεται από το γαλλικό οίκο De La Rue House. Αυτά αξίας 100, 500 και 1.000 δραχμών τυπώνονται στην Αγγλία από τον οίκο BWC. Είναι χαρακτηριστικό, για τις πληθωριστικές τάσεις της εποχής, το γεγονός ότι το τραπεζογραμμάτιο των 100 δραχμών επισημάνθηκε και κυκλοφόρησε στις αρχές του 1941 ως τραπεζογραμμάτιο 1.000 δραχμών. Τα θέματα των παραπάνω τραπεζογραμματίων αντλούν τόσο από την αρχαία όσο και από τη νέα Ελλάδα.

Όπως σημειώθηκε, όλες οι εκδόσεις της δεκαετίας του 1930, τυπώνονται στο εξωτερικό καθώς ακόμη δεν έχει ιδρυθεί το Ίδρυμα Εκτυπώσεως Τραπεζογραμματίων, η σύσταση του οποίου αποφασίζεται επί διοικήσεως Εμ. Τσουδερού. Οι παραγγελίες υλικού αρχίζουν το 1939, ενώ ανώτερα στελέχη της Τ.τ.Ε. στέλνονται για εκπαίδευση στο Νομισματοκοπείο της Βιέννης. Με την έκρηξη όμως του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αναστέλλονται οι εργασίες για την αποπεράτωσή του⁽⁵⁶⁾.

Η δεύτερη σειρά τραπεζογραμματίων της Τράπεζας της Ελλάδος κυκλοφορεί το 1936, με χρονολογία έκδοσης το έτος 1935.

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Υποσημειώσεις

- (1) J. K. Galbraith, *To χρήμα*, ελλ. μτφ., Αθήνα, Παπαζήσης, β' εκδ. 1978, σ. 155-165.
- (2) Για περισσότερα στοιχεία, βλ. C.-J. Damiris, *Le système monétaire et le change*, Παρίσι, M. Giard, 1920, τ. 2, κεφ. 2 : Les causes de la baisse de la drachme depuis le milieu de 1919, σ. 66-85. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κείμενο οι εκδόσεις τραπεζογραμματίων από την ΕΤΕ καλύπτονταν, από το 1917 έως το 1919, από τις συμμαχικές πιστώσεις οι οποίες μεταφέρθηκαν από την τράπεζα στο ενεργητικό του λογαριασμού του Νόμου ΓΧΜΒ'. Βλ. Em. Tsouderos, *Le relèvement économique de la Grèce*, Παρίσι, Berger-Levrault, 1919, σ. 79.
- (3) Για τις δημογραφικές επιπτώσεις του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα, βλ.: A. A. Pallis, *Les effets de la guerre sur la population de la Grèce*, στο: A. Andreades (διευθ.), *Les effets économiques et sociaux de la guerre en Grèce*, Παρίσι/New Have, PUF, σ. 131-137.
- (4) Η απαξίωση της δραχμής κατοπτρίζεται επίσης και στην εξέλιξη της κοπής αποκλειστικά χαλκονικελίνων κερμάτων 0,50 και 0,10 δραχμών το 1922. Τα κέρματα των 0,50 δεν τίθενται σε κυκλοφορία, καθώς η υποτίμηση της δραχμής είχε ως αποτέλεσμα την υπέρβαση της ονομαστικής τους αξίας από την εσωτερική αξία του μετάλλου. Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, μετά τις ασημένιες κοπές του 1910 και έως την κοπή χαλκονικελίνων διδράχμων και δραχμών το 1926 δεν κόβονται παρά κέρματα. Βλ. J. P. Divo, *Modern Greek Coins, 1928-1968*, Ζυρίχη/Αμστερνταμ, 1969.
- (5) Βλ. P. Dertilis, *La reconstruction financière de la Grèce et la Société des Nations*, Παρίσι, Rousseau, 1929, σ. 102-104. Για τη σχεδιαζόμενη λήψη φορολογικών μέτρων από την Κυβέρνηση Προτοπαπαδάκη, βλ. Α. Ανδρεάδης, *Εργα*, Αθήνα, Νομική Σχολή, 1939, τ. 2, σ. 614-615.
- (6) Ανδρεάδης, *στο ίδιο*, σ. 618.
- (7) Dertilis, *La reconstruction ... οπ. π.*, σ. 129-130.
- (8) Επιγραμματικά αναφέρουμε ότι κατά τη μεσοπολεμική περίοδο διενεργείται η αγροτική και η αστική εγκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού με χρηματοδότηση κυρίως διεθνών κεφαλαίων και με τη διαμεσολάβηση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος. Την υπηρεσία των προσφυγικών χρεών που προέκυψαν από την αγροτική εγκατάσταση αναλαμβάνουν κατ' αρχήν η Εθνική και αργότερα η Αγροτική Τράπεζα. Αν και η προέλευση των προσφύγων είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος αστική, τμήμα και του αστικού προσφυγικού πληθυσμού θα εγκατασταθεί στην ύπαιθρο, κυρίως στα γεωγραφικά διαμερίσματα της Μακεδονίας και της Θράκης. [βλ. Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*. Τ. III, *Επαγγέλματα*, Αθήνα, Εθνικών Τυπογραφείων, 1931, κεφ. Ε', Τα επαγγέλματα των προσφύγων, σ. 394 και εξής]. Για την αγροτική εγκατάσταση ειδικά στη Μακεδονία βλ. Ελ. Kontogiorgi, *The rural settlement of Greek Refugees in Macedonia: 1923-1930*, Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, 1987, υπό δημοσίευση.
- (9) Για την αγροτική μεταρρύθμιση, που ολοκληρώνεται στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και περιλαμβάνει τόσο την αποκατάσταση των ακτημόνων χωρικών, όσο και την αγροτική εγκατάσταση των προσφύγων, βλ. Β. Alivizatos, *La réforme agraire en Grèce au point de vue économique et sociale*, Παρίσι, 1932. Επίσης, για τα συνολικά κεφάλαια που επενδύονται, τόσο από την ίδια την ελληνική κυβέρνηση όσο και από τη διεθνή αγορά κεφαλαίων, στο εγχείρημα της προσφυγικής εγκατάστασης, βλ. Em. Tsouderos, *L'indemnisation des réfugiés grecs*, Librairie du Recueil Sirey, 1928.
- (10) Tsouderos, *L'indemnisation ... οπ. π.*, σ. 25, Dertilis, *La reconstruction ... οπ. π.*, σ. 132-133. Βλ. επίσης, Ν. Δ. της 12ης Μαΐου 1925, ΦΕΚ 118, σχετικά με την κύρωση Συμβάσεων μεταξύ της ελληνικής Κυβερνήσεως και της Hambros Bank.
- (11) Η. Βενέζης, *Χρονικόν της Τραπεζής της Ελλάδος*, προλ. Ξ. Ζολότα, Αθήνα, 1955, σ. 24.
- (12) J.-P. Patat, *Histoire de l'Europe monétaire*, Παρίσι, La découverte, 1998, σ. 15.

- (13) Βλ. σχετικά και: Κ. Κωστή, *Οι τράπεζες και η κρίση, 1929-1932*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο/Εμπορική Τράπεζα, 1986, σ. 43.
- (14) Για τη διαπραγμάτευση του θέματος υπό αυτήν την οπτική, βλ.: I. Pepelasis Minoglou, *Transplanting institutions: The case of the Greek Central Bank*, *Greek Economic Review*, vol. 19, 1, σ. 33-64.
- (15) Βενέζης, *Χρονικόν ... οπ. π.*, σ. 41-43. Επίσης: Στ. Σπηλιωτόπουλος, *Ιστορία της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος*, προλ. Αλ. Διομήδης, β' εκδ., Αθήνα, Ικαρος, 1949, σ. 111.
- (16) Επ. Κ. Στασινόπουλος, *Η ιστορία της Εθνικής Τραπεζής Ελλάδος, 1841-1966*, Αθήνα, 1966, σ. 130.
- (17) Για την αντίδραση του Λαϊκού Κόμματος στο σχέδιο ίδρυσης αποκλειστικά εκδοτικής τράπεζας, βλ.: Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, Αθήνα, Κάκτος, 1997, α' έκδοση: Ικαρος, 1955, σ. 358-359.
- (18) Για τα παραπάνω στοιχεία, βλ. μεταξύ άλλων: Βενέζης, *Χρονικόν ... οπ. π.*, σ. 47-49, Δαφνής, *Η Ελλάς ... οπ. π.*, σ. 367-368, Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος, 1828-1978*, Αθήνα, 1978, σ. 74-85.
- (19) Διάταγμα της 12ης Μαΐου 1928, ΦΕΚ 79, *περί προσδιορισμού της εις καθαρών χρυσόν περιεχικότητας της δραχμής και περί ενάρξεως των εργασιών της Τραπεζής της Ελλάδος*.
- (20) Υπουργείον Οικονομικών, Γενική Διεύθυνσις Λογιστικού, *Τα ελληνικά νομίσματα*, Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1932, σ. 90.
- (21) Για τα παραπάνω: Γ. Α. Πυρσός, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Τραπεζής της Ελλάδος*, τ. 2, Αθήνα, 1946, σ. 24-25.
- (22) Η λήψη μέτρων για την προστασία του εθνικού νομίσματος θα ενισχύσει το συγκεκριμένο ρόλο της κεντρικής τράπεζας, όπως θα δούμε και παρακάτω. Βλ. Ν. Ιγγλέσης, *Οδηγός των Ανωνύμων Εταιρειών*, Τ. 2, *Αι Ελληνικαί Τράπεζαι*, Αθήνα, 1939, σ. 12.
- (23) Πβ. τις σχετικές εγκυκλίους που εκδίδονται από την Τράπεζα της Ελλάδος κατά το πρώτο έτος της λειτουργίας της.
- (24) Βλ. *Η Τράπεζα της Ελλάδος, 1828-1938*, Αθήνα, Πυρσός, 1938, σ. 38.
- (25) J. Bouvier, *Banque*, στο: A. Burguière (διευθ.), *Dictionnaire des sciences historiques*, Παρίσι, PUF, 1986, σ. 78.
- (26) Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Αλ. Παπαναστασίου σχετικά με το ζήτημα των καλυμμάτων. Ο αρχηγός της Δημοκρατικής Ενώσεως υποστηρίζει ότι η αξία του καλύμματος προέρχεται από την έκδοση των τραπεζογραμματίων, καθώς το εν κυκλοφορία ποσό τους υπερβαίνει την αξία των αποθεμάτων. Επομένως ανήκει στο κοινό ή αλλιώς στους κατόχους των τραπεζογραμματίων και τελικά στο ίδιο το Κράτος, στο οποίο περιέχεται και η υπεραξία των καλυμμάτων. Βλ. Αλ. Παπαναστασίου, *Πολιτικά Κείμενα (Μελέτες-Λόγοι-Αρθρα)*, επιμ. Ξ. Λευκοπαρίδης, Αθήνα, Μπάϊρον, χχ [1957], τ. Β', σ. 618-628 (Αγόρευση στη Βουλή, 13η Ιουλίου 1929).
- (27) *Σύμβαισις της 3ης Ιουνίου 1929, περί διακανονισμού σχέσεων μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος*.
- (28) Για τις ευρωπαϊκές αντιδράσεις μετά την υποτίμηση της στερλίνας, βλ.: B. Eichengreen, *Golden fetters. The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*, Νέα Υόρκη/Οξφόρδη, Oxford University Press, 1992, σ. 203.
- (29) Για παράδειγμα, το 1930 στην ετήσια Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος διατυπώνεται η άποψη ότι οι επιπτώσεις της – ήδη σταθερής και διαρκούς – διεθνούς οικονομικής κρίσεως έχουν στην Ελλάδα περιορισμένη έκταση [Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεσις επί του Ισολογισμού* (31.12.1930), Αθήνα, 1931]. Σύμφωνα, άλλωστε, με τον Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ιω. Δροσόπουλο, η κρίση έπληξε την Ελλάδα λιγότερο από ό,τι άλλες χώρες. [Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεσις του Διοικητού Ιωάννη Δροσόπουλου επί του Απολογισμού του έτους 1930*, Αθήνα, 1931]. Τόσο ο Διομήδης, όσο και ο Δροσόπουλος συμφωνούν ότι περισσότερο επικίνδυνη είναι η κατάσταση για τον τραπεζικό τομέα της χώρας, καθώς οι πιστώσεις προς τον επιχειρηματικό τομέα είναι εξαιρετικά διευρυμένες, λόγω της προγενέστερης καλής οικονομικής κατά-

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

στασης της χώρας. Λίγους μήνες μετά, μια περισσότερο ρεαλιστική αντιμετώπιση των συνθηκών της κρίσης, θα οδηγήσει τον Υπουργό Οικονομικών Γ. Μαρή να διαπιστώσει ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να εξαιρεθεί από τη διεθνή κρίση καθώς οι εθνικές οικονομίες βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης [Βουλή των Ελλήνων, Επίσημη Εφημερίς των Συζητήσεων, Αγόρευση του Υπουργού Οικονομικών Γ. Μαρή, επί του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 1931-1932, Συνεδρίαση της 22.11.1931].

⁽³⁰⁾ Για την κυρίαρχη, κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, άποψη ότι η Μεγάλη Κρίση οφείλεται σε δομικές ανισορροπίες και κυρίως σε μια σειρά παραγόντων που προϋπήρχαν του 1929, βλ.: G. M. Henry, *La crise de 1929*, Παρίσι, A. Colin, 2000, σ. 27-28.

⁽³¹⁾ Βλ.: B. Bernanke, H. James, *The Gold Standard, deflation, and financial crisis in the Great Depression: An international comparison*, στο: G. Hubbard (διευθ.), *Financial markets and financial crisis*, Σικάγο/Λονδίνο, The University of Chicago Press, 1991, σ. 35-64, Eichengreen, *Golden fetters ... οπ. π.* Από την άλλη πλευρά, ο J. K. Galbraith μοιάζει να εστιάζει την προσοχή του – όσον αφορά τα αίτια της Μεγάλης Κρίσης – σε παράγοντες όπως η ανισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, ο κατακερματισμός του τραπεζικού συστήματος κατά τη δεκαετία του 1920, που προκάλεσε την αθρόα ανάληψη των καταθέσεων τη στιγμή της κρίσης, αλλά και οι διευρυνόμενες αμερικανικές επενδύσεις στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου [J. K. Galbraith, *La crise économique de 1929, Anatomie d'une catastrophe financière*, γαλ. μτφ., Παρίσι, Payot, β' εκδ. 1989, σ. 196-211]. Είναι εύλογο ότι οι διαφορετικές προσεγγίσεις της κρίσης εδράζονται στις θεωρητικές καταβολές των μελετητών ενώ απηχούν και τις κυρίαρχες αντιλήψεις τις εποχής κατά την οποία γράφονται τα κείμενα.

⁽³²⁾ Βλ. Αναγκαστικός Νόμος της 28ης Σεπτεμβρίου 1931, ΦΕΚ 335, *περί προστασίας του εθνικού νομίσματος*, Διάταγμα της 8ης Οκτωβρίου 1931, *περί συμπληρώσεως διατάξεων του Αναγκαστικού Νόμου της 28ης Σεπτεμβρίου περί προστασίας του εθνικού νομίσματος*.

⁽³³⁾ Βλ. τις σχετικές απόψεις, όπως εκφράζονται από τον Εμ. Τσουδερό: Τράπεζα της Ελλάδος, *Εκθεσις επί του Ισολογισμού*, 31 Δεκεμβρίου 1931, Αθήνα, 1932, *Εισήγησις του Διοικητού Εμ. Τσουδερού επί της Εκθέσεως των Πεπραγμένων*, σ. iv-xii.

⁽³⁴⁾ Χ. Ζολώτας, *Η αγγλική κρίσις και η δραχμή*, *Εργασία*, 26.9.1931, 91, σ. 1.017-1.018.

⁽³⁵⁾ Μ. Ψαλιδόπουλος, *Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες οικονομολόγοι*, Αθήνα, Ίδρυμα Ερευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας, 1989, σ. 70.

⁽³⁶⁾ Τράπεζα της Ελλάδος, *Εκθεσις επί του Ισολογισμού*, 31 Δεκεμβρίου 1932, Αθήνα, 1933, σ. ix.

⁽³⁷⁾ Για την αδυναμία εξεύρεσης νέου εξωτερικού δανείου από την Κυβέρνηση Βενιζέλου, βλ. Κωστής, *Οι τράπεζες ... οπ. π.*, σ. 101-104.

⁽³⁸⁾ Νόμος 5406 της 21ης Απριλίου 1932, Περὶ κυρώσεως του από 28 Σεπτεμβρίου 1931 “περί προστασίας του εθνικού νομίσματος και του από 8 Οκτωβρίου 1931 περί συμπληρώσεως του από 28 Σεπτεμβρίου 1931 “περί προστασίας του Εθνικού Νομίσματος αναγκαστικών νόμων”, ως και του Νομοθετικού Διατάγματος της 1ης Φεβρουαρίου 1932 “περί συμπληρώσεως και τροποποίησης των περί προστασίας της δραχμής μέτρων”.

⁽³⁹⁾ Νόμος 5422, *Περί αναστολής της υποχρεώσεως της Τραπεζής της Ελλάδος προς εξαγύρωσιν των τραπεζικών γραμματίων αυτής και περί ρυθμίσεως της αγοράς και πωλήσεως συναλλάγματος*, ΦΕΚ 133, 26 Απριλίου 1932.

⁽⁴⁰⁾ Αναγκαστικό Διάταγμα της 29ης Ιουλίου 1932, ΦΕΚ 244.

⁽⁴¹⁾ Βλ. Ανώτατον Οικονομικόν Συμβούλιον, *Το εξωτερικόν μας εμπόριο και οι συμβάσεις ανταλλαγής εμπορευμάτων*, Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1932.

⁽⁴²⁾ Βλ. και: Κ. Βεργόπουλος, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Αθήνα, Εξάντας, 1978, σ. 61.

⁽⁴³⁾ Βλ. Π. Τσαλδάρης, *Η καλλιτέρα οργάνωσις του εξαγωγικού μας εμπορίου*, *Εργασία*, 6.2.1932, σ. 145-146. Για τις απόψεις του Τσαλδάρη όσον αφορά την οικονομική πολιτική της Κυβέρνησης Βενιζέλου, βλ. επίσης: [Γ. Βούρου], *Παναγής Τσαλδάρης, 1867-1936*, Αθήνα, γχ. [1955], σ. 196-198.

⁽⁴⁴⁾ Βλ. Ανώτατον Οικονομικόν Συμβούλιον, *Οι δείκται της οικονομικής δραστηριότητας της Ελλάδος κατά τα έτη 1928-1934*, Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1935.

(45) Βλ. ενδεικτικά: Γ. Αναστασιάδης, *Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας, 1840-1940*, Αθήνα, 1947, τ. 3, σ. 1931-1932.

(46) Ευρύτερα, για την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας κατά την περίοδο 1933-1936, βλ. Μ. Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2002, σ. 309-350. Για μια θεωρητική διαπραγμάτευση της έννοιας του οικονομικού εθνικισμού, βλ. Ε. Πρόντζας, *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, Θεσ/νίκη, University Studio Press, 1999.

(47) Υπουργείον Οικονομικών, Γενική Διεύθυνσις Λογιστικού, *Τα ελληνικά νομίσματα*, Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1932, σ. 91. Από τα πεντάδραχμα, 1.500.000 τεμάχια κόπηκαν στο Νομισματοκοπείο των Βρυξελλών με εσωτερική εντολή από το Νομισματοκοπείο του Λονδίνου.

(48) Βλ. Κ. Μπρέγιαννη, *Οικονομικός εκσυγχρονισμός, πολεμική συγκυρία και πολιτική μετάβαση, 1910-1926*, *Δελτίον ΕΕΤ*, τχ. 31, Οκτώβρ.-Νοέμβ. 2002, σ. 193.

(49) Διάταγμα της 7ης Αυγούστου 1930, *περί εκδόσεως αργυρών κερμάτων των δραχμών είκοσι και δέκα, νικελίνων κερμάτων των δραχμών πέντε και χαλκονικελίνων κερμάτων της μιας δραχμής και των πενήκοντα λεπτών και καθορισμού των κυρίων γνωρισμάτων αυτών*.

(50) Υπουργείον Οικονομικών, Γενική Διεύθυνσις Λογιστικού, *Τα ελληνικά νομίσματα ...οπ. π.*, σ. 93.

(51) Α. Π. Τζαμαλής, *Τα νομίσματα της νεώτερης Ελλάδος, 1828-1979*, Αθήνα, σ. 163.

(52) Γ. Γεωργιόπουλος, *Το νεοελληνικό νόμισμα από την ανεξαρτησία μέχρι σήμερα, στο: Η ιστορική διαδρομή της νομισματικής μονάδας στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2002, σ. 156.

(53) J. P. Divo, *Modern Greek Coins, 1928-1968*, Ζυρίχη/Αμστερνταμ, 1969, σ. 76.

(54) Τζαμαλής, *Τα νομίσματα ...οπ. π.*, σ. 163.

(55) Απόφαση 15 του Γενικού Συμβουλίου Τ.Ε., της 10ης Δεκεμβρίου 1928: *Καταρτισμός τύπων νέων τραπεζογραμματίων της Τραπεζής*.

(56) Τα στοιχεία αναφορικά με την έκδοση τραπεζογραμματίων κατά τη δεκαετία του 1930 προέρχονται από το αρχείο της Υπηρεσίας Μουσείου και Νομισματικών Σειρών της Τράπεζας της Ελλάδος.

Οι φωτογραφίες των νομισμάτων προέρχονται από τα βιβλία:

Η Τράπεζα της Ελλάδος, 1928-1938, Αθήνα, Πυρσός, 1938.

Τα χαρτονομίσματα της Ελλάδος, Αλφια Τράπεζα Πίστεως, Αθήνα 1994.

Ο. Τσουνάκος, Δραχμούλα μου καλό σου ταξίδι..., Αθήνα 2001.

Τραπεζικές εργασίες κατά τη δεκαετία 1930.

